

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Lepenica-priroda, stanovništvo, privreda i zdravlje

Grin, Ernest

1963

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/2cf6f585-f2d1-4364-aa01-e19880111050>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

LEPENICA

Priroda, Stanovništvo, Privreda i Zdravlje

SARAJEVO

1963

NEDŽAD HADŽIDEDIĆ

SEOSKA ARHITEKTURA *)

SEOSKE KUĆE

Narodni pojam kuće u ovom kraju istovjetan je sa pojmom kuće u susjednim krajevima, npr. u okolini Visokog (2,51) ili uopšte, kao među većinom Južnih Slovena (1,332): pod terminom »kuća« podrazumijeva se kako cijela zgrada u kojoj se stanuje tako i posebno ona prostorija u kojoj gori vatra i u koju se prvo ulazi spolja ili iz trijema. Takođe pod pojmom kuće u ovom kraju razumije se i rod — porodica.

U novije vrijeme i u novim kućama, pod uticajem grada, čuju se i drugi nazivi za onu prostoriju gdje vatra gori, kao: »kuhinja« kod hrišćana i »ganjak« kod muslimana.

U daljem tekstu za kuću u širem smislu kao zgradu za stanovanje biće upotrebljavana oznaka kuća, a za onu prostoriju gdje gori vatra oznaka »kuća«.

Na izgled i razvitak kuće te na raspored prostorija, pored uticaja fizičko-geografske sredine, imale su uticaj i privredne prilike, raniji agrarni odnosi, vjerske i socijalne prilike (u izvjesnim periodima), te raspoloživi materijal za gradnju (on se najčešće nabavlja na licu mjesta). Tako je krčenje šuma u najbližoj okolici naselja izazvalo smanjenje upotrebe drveta za gradnju ili, što je još karakterističnije, zabrana sječe šume u poslijeratnom periodu istisla je drvo iz upotrebe osim u onim dijelovima kuće gdje je ono neophodno (vrata, prozori, grede), a povećala upotrebu kamena i zemlje (čerpič). I sam položaj kuće imao je uticaja na njen izgled i gradnju. Prilikom odabiranja mjesta za podizanje kuće, vodilo se računa o tome da kuća bude na pogodnom mjestu u odnosu na reljef i pristupne putove. Biralo se mjesto na dolinskoj strani, kakvoj manjoj zaravni, terasi, plećatijoj kosi ili ispod kakvog odsjeka.

Poželjno je bilo da kuća bude na granici dviju privrednih površina, njiva i šume, kao i da se ima što potpuniji pregled posjeda. Zbog toga je najčešći slučaj (ako su stare kuće) da su čeonom stranom okrenute prema dolinskoj ravni, okomito na horizontale i seoski put. Vrlo je važno da je kuća »u suncu«, na prisojnoj strani. Možda su zbog toga stare kuće i podizane visoko na dolinskim stranama da bi imale što više sunca. Mali prozorski otvori i onako ne propuštaju mnogo svjetla, pa bi ga pri dnu doline bilo još manje. Nastoji se po mogućnosti da kuće

*) Podatke za ove radove: Seoska naselja u dolini Lepenice i Seoska arhitektura u Lepenici, prikupio sam za vrijeme akcije Naučnog društva NR BiH u Lepenici u ljeto 1958. i 1959. Pri pisanju ovih radova služio sam se i podacima koje su, u istoj akciji, prikupili profesor M. S. Filipović i M. Mišković (1957—1959.) i ljubazno mi ih ustupili, na čemu im se najljepše zahvaljujem.

Posebnu zahvalnost dugujem prof. M. Filipoviću, koji mi je svojim savjetima i sugestijama mnogo pomogao, kako prilikom rada na terenu tako i kasnije, prilikom obrade podataka.

prednjom (čeonom) stranom budu okrenute istoku ili jugoistoku. Osim sunca, na orijentaciju kuće utiče i pravac vjetrova. Blizina pitke vode ima takođe uticaja na određivanje mjesta za kuću. Najpogodniji slučaj je kada je u blizini izvor pitke vode ili potočić. Svi naprijed pobrojani uslovi, koji su imali uticaja na odabiranje mjesta za kuću i njenu orijentaciju, važili su za postavljanje starijih kuća. Međutim, za postavljanje novih kuća važe drugi kriteriji: najvažnije je da kuća bude što bliže glavnim komunikacijama, tj. kuće se grade u ravni i postavljaju se da svojom dužom stranom budu paralelne sa putom. Ostali ranije pomenuti uslovi, kao: prisojna strana, zavjetrina, blizina izvorske vode itd., u slučaju novih kuća rješavaju se tehničkim sredstvima. Prave se kuće sa većim prozorskim oknima, čvršće i otpornije, a kad u blizini nema izvorske vode, kopaju se bunari.

Osim upotrebe novih tehničkih sredstava i materijala, na izgradnju i izgled novih kuća u Lepenici znatnog uticaja su imali blizina Sarajeva, velikog gradskog i industrijskog centra, sa kojim je Lepenica povezana asfaltnim drumom, zatim brži kulturni napredak, promjene u načinu privređivanja i života koje su nastupile u novim, socijalističkim uslovima, što sve potvrđuju i najveće promjene nastale na seoskoj kući posljednjih 10—15 godina. Promjene su naročito vidljive u Donjoj Lepenici, kroz koju prolazi pomenuti drum. Većina novih kuća nalazi se u tom dijelu doline.

Praćenjem razvitka seoske kuće u Lepenici može se uočiti njen kontinuirani razvoj od starog osnovnog tipa do novih kuća, dodavanjem novih prostorija u horizontalnom i vertikalnom pravcu, te naročito promjenom materijala, što je uslovlilo da nove kuće budu čvršće uređenje, čistije i ljepše.

U evoluciji seoske kuće u Lepenici mogu se, u novije doba, razlikovati tri perioda, a s tim u vezi i tri vrste kuća:

1. stare kuće, građene prije 1878, odnosno do početka XX stoljeća (stare preko 100 godina); mogu biti sa dva ili više odjeljenja,
2. kuće građene od početka XX stoljeća do drugog svjetskog rata (stare do 60 godina) i
3. nove kuće, građene poslije oslobođenja (stare 10—15 godina i manje).

U ovim periodima na kućama su nastale bitnije vidljive promjene (koje ih međusobno izdvajaju) izazvane povećanjem broja prostorija, promjenom materijala i, u vezi s tim, načinom gradnje pojedinih dijelova, a naročito krova, po kojem se i razlikuju jedne od drugih.

Za kuće građene u drugom periodu značajne su razlike u opštem izgledu kuće i broju prostorija u okviru raznih konfesija. Muslimanske seoske kuće grade se u tom periodu po ugledu na muslimanske gradske kuće i razlikuju se od hrišćanskih seoskih kuća građenih u istom periodu. U novim kućama te razlike ponovo nestaju, kao što ih nije bilo ni u najstarijim kućama.

Opšta karakteristika kuća iz posljednja dva perioda je jednoobrazan izgled, tako da u pojedinim selima (Gojakovići, Kuliješ, G. Žeželovo) ima dosta istih kuća, najvjerovatnije zato što ih je gradio isti majstor.

STARE KUĆE SA DVA ODJELJENJA

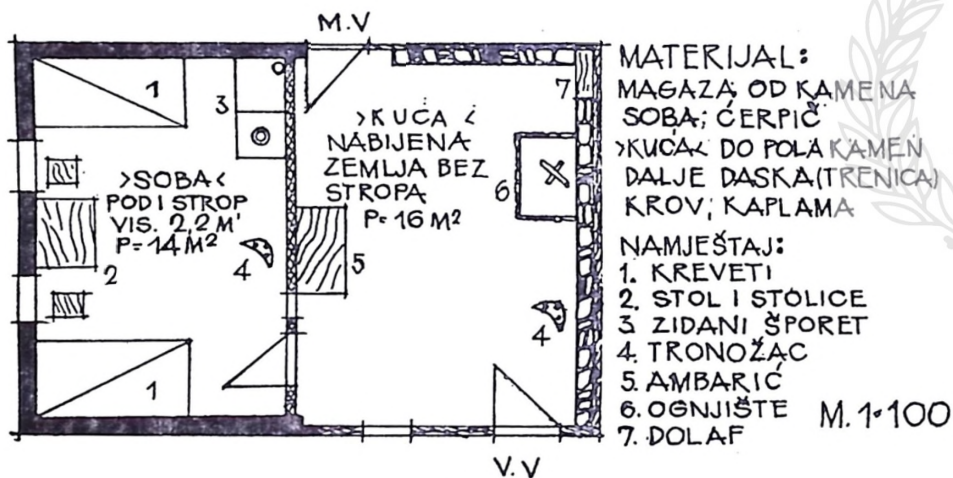
Nema neposrednih vijesti o tome kakve su bile kuće u Lepenici u starije vrijeme. Neki pisci, kao npr. Amedée Chaumette des Fossès (9,79) i Ami Boué (8,512), pominju da su u Bosni seoske kuće uopšte samo od jednog odjeljenja i potpuno od brvana. Vjerovatno je takvih kuća bilo i u Lepenici, ali njima nema traga ni u narodnom predanju. M. S. Filipović, ispitujući seoske kuće u okolini Visokog, takođe nije našao kuće samo sa jednim odjeljenjem, nego je i tu, kao i u susjednoj golini Lepenice, najstariji poznati i osnovni oblik kuće kuća starovlaškog tipa (po planinskoj oblasti Stari vlah, gdje su najčešće), polubrvnara sa dva odjeljenja: »kućom« i sobom, te magazom ispod sobe. Ovakvih kuća i sada ima u pojedinim selima u dolini Lepenice i smatraju ih najstarijim kućama. Redovito su

građene prije 1878. i jednake su u okvirima sve tri konfesije. Pošto su uglavnom te kuće pravljene na strmini (okrenute čeonom stranom prema dolini), »kuća« leži na »zdravici«, a pravljena je od tesanih hrastovih greda, vezanih na krajevima »usjecima«. Ispod sobe je magaza sa zidovima od kamena, a sama soba je građena od šepera. Na »kući« su dvojna jednokrnlina vrata jedna nasuprot drugima, »velika« i »mala«, od istoka, odnosno zapada (što, naravno, nije pravilo). Oboja vrata su jednakih dimenzija ali im je naziv ostao od ranije, kada su se, vjerovatno, i razlikovala. Odmah pored jednih vrata dolazi mali prozor, koji osvjetljava ognjište. U »kući« je patos od nabijene zemlje sa ognjištem obično uz spoljašnji zid »kuće«. »Kuća« nema stropa, tako da dim sa ognjišta slobodno odlazi kroz badže na krovu. Nekad su, na gredama, iznad ognjišta »ljese« na kojima se suši kukuruz. Pored ostalog u »kući« se još nalaze klupe, rjeđe »tronošci«, na koje se sjeda pored ognjišta, te »dolaf« za suđe i mali ambarić za brašno.

Soba je građena od šepera ili čerpiča (šeper je stariji) sa podom od dasaka i stropom. Ima obično dva prozora (60×70 cm), na čeonj strani, a rjeđe i treći sa strane iznad ulaza u magazu. Na svim prozorima je staklo. Stariji ljudi pamte kad na prozorima nije bilo staklo, nego se stavljala trbušina.

U sobi se nalaze dva kreveta u uglovima. Između kreveta, a i prozora, stoji sto sa stolicama ili sanduk za odjeću. Sanduk može stajati i ispred kreveta. U muslimanskim kućama iz ovog perioda nema kreveta, nego je u sobi minderluk ili sećija. Do oslobođenja rijetke su bile i hrišćanske kuće koje su imale krevete, duške, jorgane i čaršafe; danas samo najsiromašniji to nemaju.

Na suprotnoj strani uz zid do »kuće« dolazi zidani »šporet« sa željeznom pločom i vratima (sk. 1).

Sk. 1.

Stara kuća Marića sa dva odjeljenja u selu Boljkovićima

Posebna karakteristika ovih kuća, koja se nigdje ne pominje za seoske kuće u Bosni, je maleni prozorčić između sobe i »kuće«, a odmah pored sobnih vrata. On je obično veličine 30×40 cm, a služi da u njemu stoji petrolejka, te osvjetljava istovremeno obje prostorije, sobu i »kuću«. U sobi se još vide po zidovima fotografije (najčešće iz vojske), a u katoličkim kućama i svete slike. Negdje su na prozorima i zavjesice.

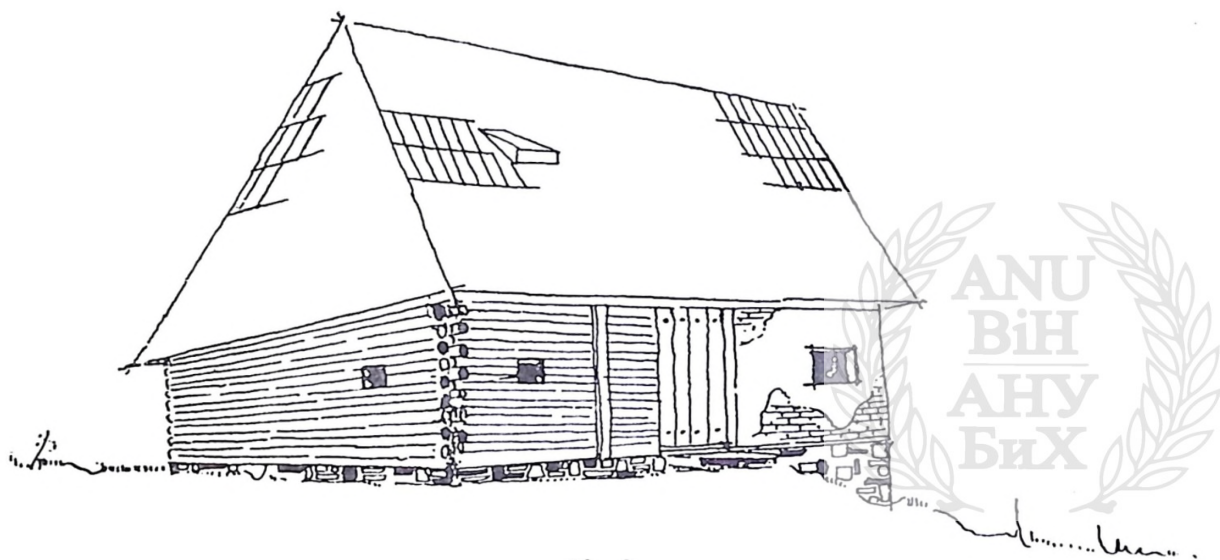
Krov je na ovim kućama drven, na četiri vode, visok, spušten sasvim nisko preko zida da ga zaštiti od kiše i snijega. Ovakav krov je posljedica građe i padačina, naročito snijega. Daščice kojima je kuća prekrivena zovu se »kaplama« i pravljene su uglavnom od četinarskog drveta, rijetko od bukovine, dužine 50—60 cm, a širine do 20 cm. One se na krovu preklapaju. Na kući bude 8—10 šavova kaplame. Donji šav bude malo uzdignut, pa čini malu strešicu. Na krovu se nalaze badže, otvori kuda izlazi dim s ognjišta i iz peći, te na čeonj strani krova

vjerski znak (naročito u mješovitim selima): na hrišćanskim kućama mali drveni krst, a na muslimanskim jabuka sa šiljkom.

Magaza zajedno sa tavanom iznad sobe služi za ostavu stvari, koje se rijetko upotrebljavaju, ili za zimnicu, alat i sl. Na tavnju budu i poprečne motke između rogova na koje se vješa kukuruz ili meso da se suši. Nekima magaza služi za držanje stoke. Na magazi pored vrata ima jedan ili dva otvora u kamenu — »mazgale« — za zračenje.

»Kuća« je dosta prostrana: od 14 do 18 m², a nekad i više. Soba je nešto manja ili je jednaka »kući«, pa je svaka kuća zbog toga znatno duža nego šira. Osnova ima pravougaoni presjek. Visina stropa u sobi je od 2 do 2,2 m.

Kuće su obijeljene krečom, izvana, pa sa visokim daščanim crnim krovom, okrenute užom stranom prema dolini, imaju vitak i lijep izgled, koji se uklapa u okolni brdski pejzaž (sk. 2).

Sk. 2.

Spoljašnji izgled stare kuće sa dva odjeljenja

Opisana kuća se rijetko sreće u svom izvornom obliku, jer su tokom vremena na njima obično vršene popravke i dograđivanje.

STARE KUĆE SA VIŠE ODJELJENJA

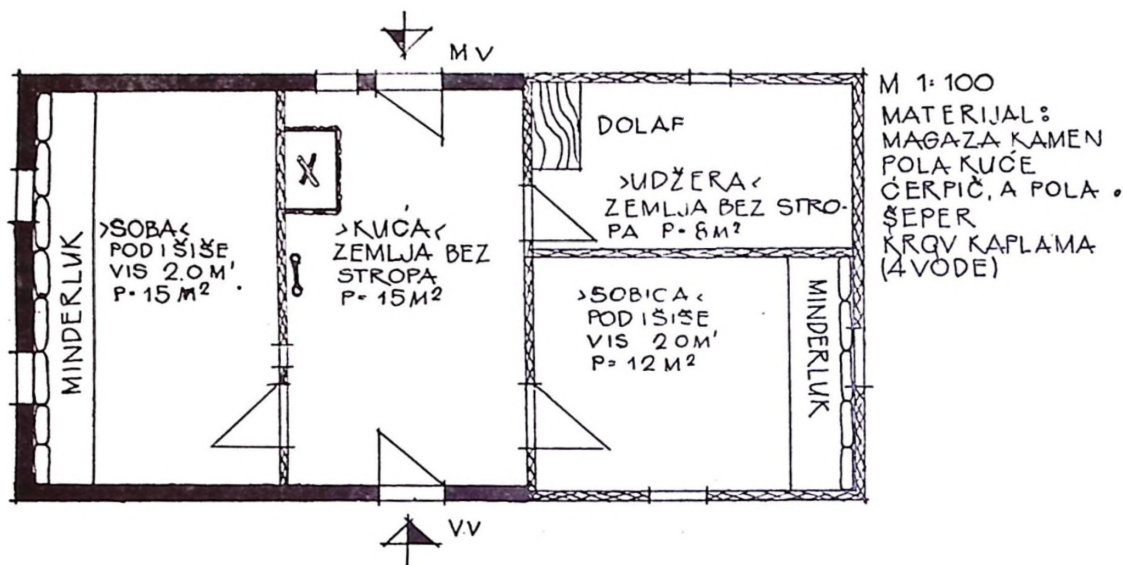
Isto tako stare ili nešto kasnije građene su razvijenije kuće sa tri ili četiri odjeljenja. Ima ih dosta, kako kažu, starih i po 150 godina. Uglavnom građene su prije 1878.

Kuće sa tri ili više odjeljenja postale su, svakako, razvojem prethodno opisane kuće u horizontalnom i vertikalnom pravcu, pregrađivanjem i dograđivanjem.

Pored magaze, »kuće« i sobe, ovdje još dolazi ostava sa druge strane »kuće«, nasuprot sobi, zvana »udžera« (hudžera). To je manje, mračno odjeljenje, sa jednim malim prozorom (50 × 40). Služi za ostavu namirnica i ostalog.

Razvoj ove kuće u horizontalnom smjeru može ići i dalje, tako da ove kuće mogu imati i četiri odjeljenja. Na onom kraju gdje je udžera, prostor može biti

širi i pregrađen nadvoje, tako da se pored udžere dobije još i sobica. U tom slučaju je onda udžera znatno manja. Ta sobica služi obično za spavanje mladim članovima porodice (sk. 3).

Sk. 3.

Stara kuća Muharema Korjenića u Mokrinama sa više odjeljenja

Ove kuće imaju u osnovi pravougnani oblik, koji je još više izdužen dodavanjem nove prostorije. I u slučaju te kuće sa četiri odjeljenja u osnovi je trodijelna kuća: »kuća«, soba, a treći dio je pregrađen nadvoje, tako da se dobila udžera i sobica. Ako je kuća samo sa tri odjeljenja, onda je udžera nešto veća. Ovo povećavanje broja odjeljenja ide uglavnom na štetu »kuće«, koja se smanjuje.

U vertikalnom razvoju ova kuća negdje dobiva gore čardak, prema J. Cvi-jiću uticaj alpske kuće na bosansku kuću.

Čardak može biti i lažan, kada služi samo kao ukras, tj. nema gore prostorija za upotrebu nego samo »istak« na krovu sa prozorom kao arhitektonski ukras (sk. 4).

I te su kuće iste u okvirima sve tri konfesije, osim namještaja u njima.

Te kuće su u najvećem broju građene tako da su im spoljašnji zidovi od čerpiča umetnutnog u drvenu konstrukciju od greda (bondruk). Pregradni zidovi su od šepera. Po spoljašnjem izgledu te se kuće ne razlikuju od prethodno opisanih, osim što su nešto duže i »kuća« im nije od greda.

Magaza je i dalje samo ispod sobe, zajedno sa malim temeljem ozidana od kamena. »Kuća« i ostale prostorije su na »zdravici«. Krov je takođe drven, na četiri vode, pokriven kaplamom, visok i strm kao i na starim kućama sa dva odjeljenja. Broj prozora na kući se povećava za tri, udžera dobiva jedan mali prozor, a sobica — dva takođe mala prozora, nekad i jedan.

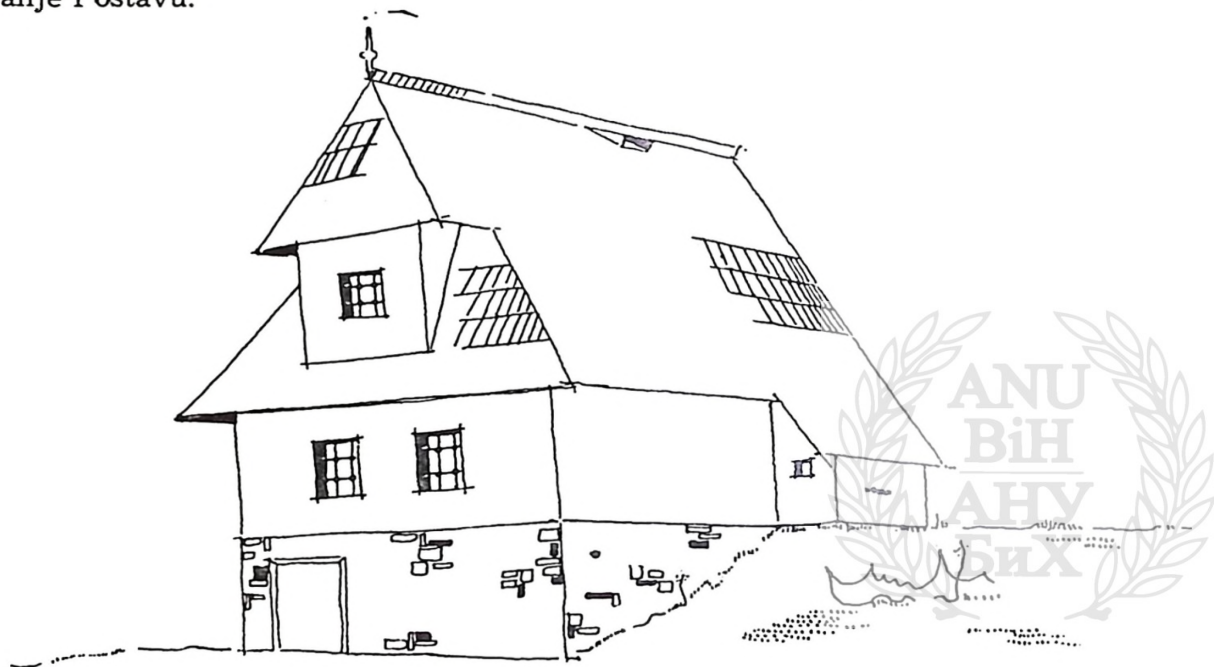
Na »kući« i dalje ostaju dvoja vrata, »velika« i »mala«. I ovdje je karakterističan mali prozorčić između »kuće« i sobe, a služi za petrolejku, koja osvjetljava obje prostorije. U »kući« ognjište sada dolazi uz sobni zid, a sa druge strane u sobi — zidani »šporet«. Od ostalog namještaja sve je isto kao i ranije: u sobama su kreveti, i to u uglovima, te sanduk, sto i stolice. U slučaju muslimanskih kuća u sobama dolazi i »banjica« (hamam), koja se nalazi u uglu. To je mali prostor (1 × 1 m), popločan kamenom ili cementiran, sa odvodom vode na polje, a služi za kupanje. U muslimanskim kućama u sobama se spava na podu, na dušek u ili slamarici. Zajedno sa pokrivačima, ova se posteljina tokom dana diže i složi na sanduk pored zida, a naveče opet se prostire za spavanje. Ispod

prozora u sobi je minderluk ili sećija sa jastucima uz zid radi naslanjanja (sk. 3). Sobe su dosta često (u imućnijih) zastrte »kundeljama«, »droljama« (ponjave) ili asurom.

Udžera služi kao ostava. U njoj je, isto kao u »kući«, dolje nabijena zemlja. Takođe nema stropa.

Sobica ima pod od dasaka i strop, inače služi za spavanje i boravak obično mlađih članova porodice. Od namještaja u njoj su: jedan krevet, sanduk i koja stolica i sto, ako ima mjesta. U muslimana je, mjesto kreveta, minderluk ili sećija.

Čardak je manja prostorija koja se nalazi iznad sobe. Na krovu je »istak«, gdje je prozor, kroz koji se ova prostorija osvjetljava. U čardak se ulazi iz »kuće«, uz stepenice ili ljestve. Čardak je obično manja i niska prostorija i služi za spavanje i ostavu.

Sk. 4.

Stara kuća Struga u Zabrdju sa lažnim čardakom

Treba napomenuti da u ovim kućama najčešće kad ima sobica, obično nema čardaka, i obrtno, tako da u kući ima najviše četiri odjeljenja.

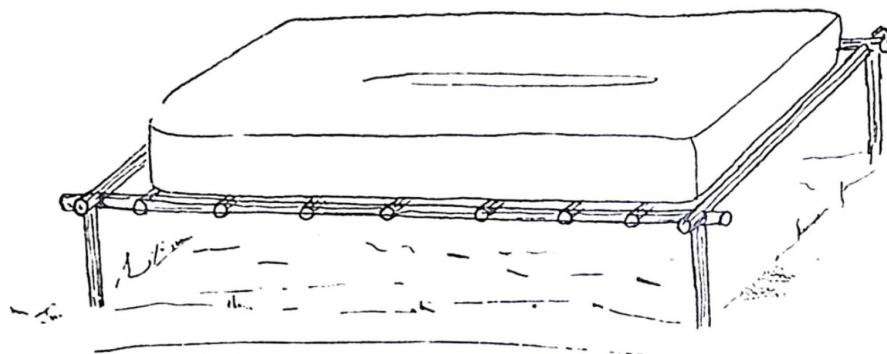
Dimenzije prostorija, prosječno uzevši, su nešto manje nego u kućama samo sa dva odjeljenja. »Kuća« ne prelazi površinu od 15 m², dok je soba uglavnom sa 10—15 m², sobica još manja, i ne dostiže 12 m². Udžera je sasvim malena: oko 6 m².

Strop se samo nalazi u sobi i sobici i visine je od 2—2,2 m.

U ovu grupu kuća spadaju i kuće koje su prvotno izgrađene samo sa dva odjeljenja, ali su kasnije naknadnim dograđivanjem i pregrađivanjem sa proširivanjem porodice dobile više odjeljenja. Ovo dograđivanje može biti u horizontalnom ili vertikalnom smjeru (čardak). Naknadna dograđivanja se obično odmah primijete, jer nekako uvijek djeluju nakaradno i remete izgled i liniju kuće. Postoje i kuće sa više odjeljenja, gdje žive dvije porodice pod jednim krovom, postale diobom srodnika. Obično je tada velika stara kuća podijeljena napola po dužini, a nekad i po širini, tako da dobijemo sličan raspored prostorija kao i u staroj kući, samo su one upola manje. Diobu kuće na dva dijela nekad je vršio i sam aga da što više čivčija smjesti na svoju zemlju.

Ispred jedne od tih starih kuća (vl. Vrcić) u selu Ljetoviku vidio sam i »posteljak«, koji se upotrebljava, izgleda, samo u ovom kraju, a služi da se na njemu

zračni slamarica. To su četiri koca dužine do 60 cm, pobodena u zemlju u obliku pravougaonika na odstojanju od 2 m po dužini i 1 m po širini. Po njima su položene uzdužne i poprečne motke; na njih se stavi slamarica (sk. 5).

Sk. 5.
Posteljak

U nekim od ovih starih kuća u selima u blizini i pod uticajem većeg naselja Kiseljaka (Borna, Rotilj) sobe imaju »moleraj« kao u gradskim kućama; inače su najčešće soba i »kuća« oblijepljene ilovačom i obijeljene krečom.

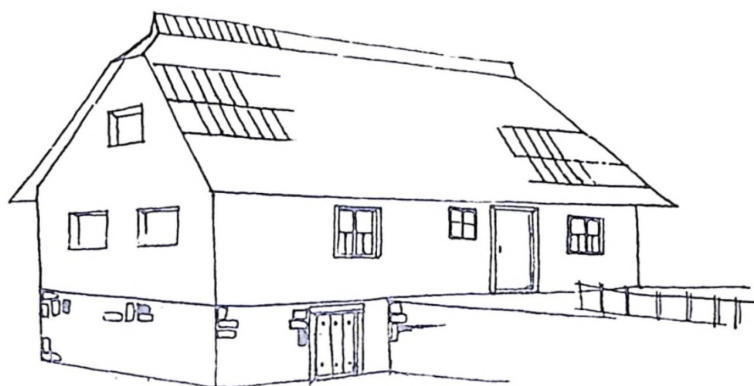
Higijenske prilike u ovim kućama nisu i ne mogu biti na visini, jer u glavnoj prostoriji, »kući«, gdje se najviše boravi, nema poda, nego je dolje nabijena zemlja, koja ne pruža mogućnosti za pravo održavanje čistoće. I otvoreno ognjište, sa kojeg dolazi dim i pepeo, doprinosi još više nečistoći. Osim toga, i po ostalim prostorijama se hoda u prljavoj obući, pa se tako prljavština raznosi i tamo gdje se spava.

Stanovnici u opisanim kućama su doseljenici porijeklom iz raznih krajeva (vidi poglavlje: Lepenica kao regija). Međutim, iako je stanovništvo došlo sa raznih strana, na kući se ne vidi uticaj doseljenika; to je i dalje ostala domaća autohtona kuća. Vjerovtno, razlog je u tome što su age dovodile čivčije u gotove kuće i na zemlju pa su ovi od prethodnika nasljeđivali zemlju, kuću i sve ostalo, a s vremenom i tokom generacija i sami su usvojili materijalnu i duhovnu kulturu ovog kraja, tako da osim tradicije i imena više ništa ne govori o njihovom porijeklu.

KUĆE GRAĐENE OD POČETKA XX STOLJEĆA DO DRUGOG SVJETSKOG RATA

Na početku XX stoljeća i naše krajeve, pa i Lepenicu, zahvatio je val promjena, uzrokovan tadanjim opštim promjenama i kretanjima u Evropi i našoj zemlji, koji je doprinio da se vjekovni odnosi na selu počnu mijenjati. Prvi svjetski rat i njegove posljedice još više pospješuju te promjene, i u naše selo prodiru robno-novčani odnosi. Posebno se mijenjaju agrarni odnosi (agrarna reforma 1919). Sticanje vlasništva nad zemljom učinilo je da se seljak osjećao mnogo sigurnijim i svojim. Pored toga, u tom periodu se uveliko raspadaju i stare seoske zadruge, srodnici se dijele i svaki sebi gradi kuću. Po povratku iz rata ili zarobljeničtva mnogi mladi ljudi, vidjevši nove krajeve i strane zemlje i upoznavši se sa mnogim novim stvarima, željeli su da i svoj život bolje uredi. Sve gore navedeno uticalo je da se podižu mnoge nove kuće ili se prepravljaju stare, pa vrlo često ostanu samo stari temelji. Tip kuće ostao je isti, ali su razlike nastupile u materijalu. U neposrednoj blizini sela šume su već iskrčene, pa se zbog toga smanjuje upotreba drveta, a naročito na krovu, gdje se počinje upotrebljavati crijep. Time se mijenja izgled krova. Osim toga, kuće postaju čvršće, svjetlije (veći prozori) i urednije. Zidaju se od kamena (magaza) i ćerpiča (soba i kuća). Debljina zida od ćerpiča — oko 20 cm. Šeper se rjeđe upotrebljava, a grede samo za krovnu konstrukciju.

Od prostorija u kući ima: magaza, »kuća«, soba i, rijetko, udžera, a gotovo uvijek soba na tavanu — čardak. Najviše promjena desilo se na krovu. On nije više onako strm i visok kao ranije, čak i kad je drven, nije uvijek na četiri vode, nego obično na dvije i lastavicu, što omogućuje izgradnju normalne sobe na tavanu (sk. 6).

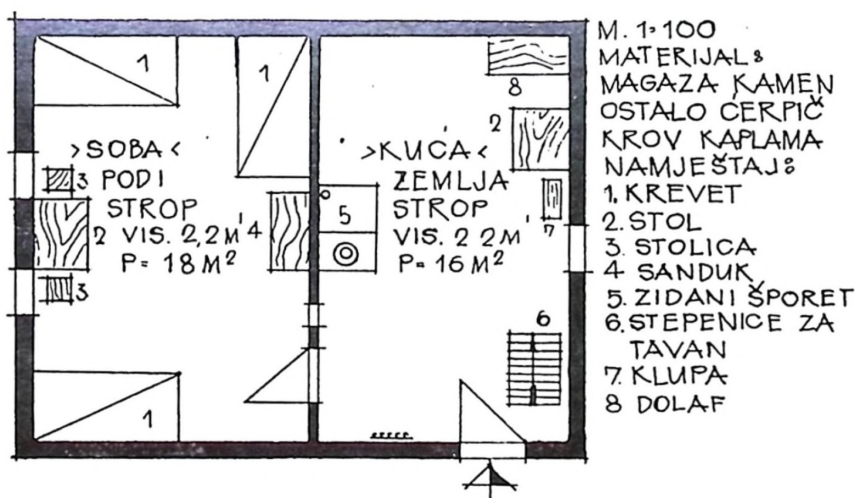
Sk. 6.

Izgled seoske kuće građene između dva rata

Na ovim kućama više nema ni dvojnih vrata, nego samo jedna, a tamo gdje su nekad bila »mala« vrata, dođe prozor. Prozori su nešto veći (80 × 100 cm). I u ovim kućama ima mali prozorčić između sobe i »kuće« za petrolejku.

U »kući« i dalje ostaju na patosu nabijena zemlja i ognjište; stropa nema. Soba je popođena i ima strop. Iz »kuće« vode stepenice ili ljestve u sobu na tavanu (čardak), u kojoj se spava i drže stvari. Sve prostorije u ovim kućama su bolje uređene, omalterisane i okrečene. U mnogim, u novije vrijeme, uklonjeno je ognjište iz »kuće« i postavljen pod, strop i »šporet« za kuhanje.

Od namještaja u »kući« su ognjište, ili »šporet«, sto i klupe, »dolaf«, ili policica za suđe. U sobi su kreveti za spavanje (u uglovima), sto, stolice i sanduk, negdje i ormar za ostavljanje odjeće (sk. 7).

Sk. 7.

Osnova kuće Ane Mrnjavac u selu Boljkovićima građene 1937.

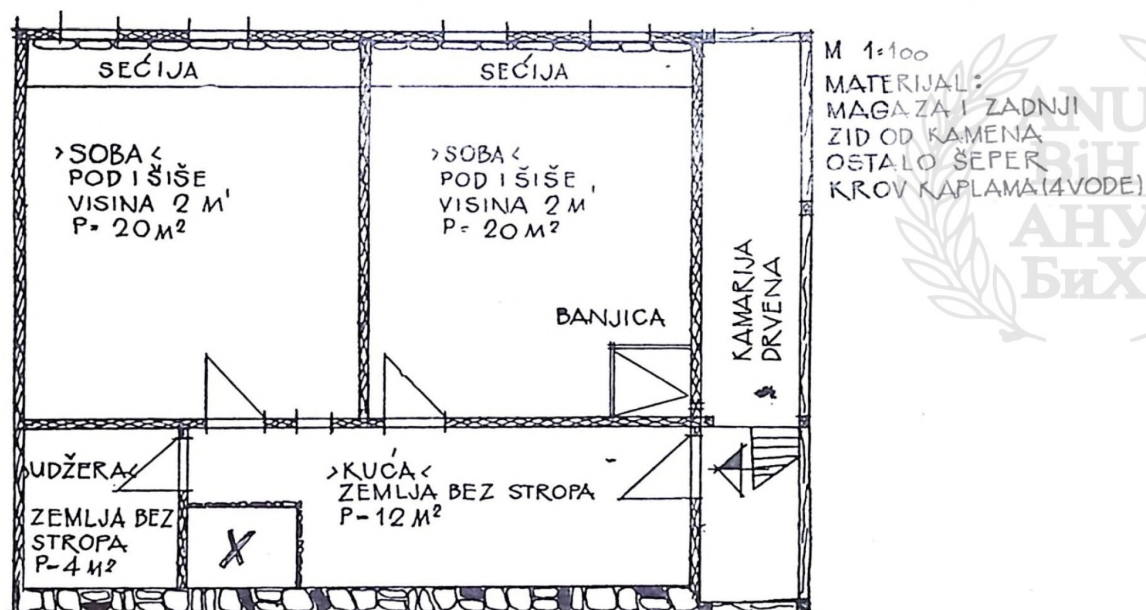
Kuće su izvana okrečene. Lako ih je poznati po krovu, koji se razlikuje od krova na starijim kućama, bilo da je crjep ili daska.

Diemnzije prostorija se kreću u slijedećim razmjerama: »kuća« do 18 m², soba od 15 do 20 m², a soba na tavanu do 12 m². Visina stropa je do 2,2 m².

U gradnji kuće u ovom periodu osjeća se razlika između konfesija. Sve je veći uticaj grada na gradnju kuća, naročito muslimanskih. Muslimanske kuće sve više poprimaju izgled muslimanskih gradskih kuća, nastalih pod uticajem islamske kulture. Vrlo često su na dva »boja«, tj. magaza je ispod cijele kuće i u njoj nekad drže stoku (Radanovići). Ukoliko nije dolje magaza, onda su prostorije za kuhanje, a gore su sobe za spavanje ili za goste; može biti i obratno.

Izgubio se i onaj standardni raspored prostorija: u sredini »kuća«, a sa strane soba i udžera. Samim tim se promijenio i izgled kuće. Ove kuće u osnovi imaju kvadratni presjek, za razliku od prethodnih koje imaju pravougaoni presjek. Dolazi jedna nova prostorija, »kamarija«. To je prostor ograđen daskama sa strane kuće u produžetku kućnog krova, a oslonjen na u zemlju pobodene stubove. Kamarija može da bude i ukrašena: daska kojom je ograđena bude izrađena s figurama ili lukovima i sl. Kamarija je prva prostorija u koju se uđe sa »basamaka« (stepenica), a odatle se ulazi u kuću. Sobe (odaje, halvati), kojih ima dvije, redovito su popođene i sa šišetima (strop od dasaka). Ima po dva prozora u svakoj sobi. Sobe se nalaze na prednjoj strani prema ulici pa stoga prozori često imaju »mušepke« (drvene rešetke).

U »kući« je nabijena zemlja na patosu i ognjište. Tu su i klupe za sjedenje oko ognjišta, kao i polica za suđe. Iz »kuće« se ulazi u sobe. U sobama je prostirka na podu. To su obično ponjave (»kundelje«). Ispod prozora je minderluk ili sećija, te sanduk ili dolaf za posteljinu. U uglu je banjica za kupanje. Dolazi još i »srg«, motka na koju se vješaju haljine i ostalo. Druga soba je slično namještena (sk. 8.)

Sk. 8.

Osnova jedne muslimanske kuće građene prije 50 godina (kuće Muniba Nuhića — selo Radanovići)

Ako ispod kuće nije magaza, nego se i taj dio upotrebljava za boravak ljudi, onda je dolje »kuća« sa ognjištem, te još jedna prostorija i udžera, a gore su sobe (čardak).

Materijal za gradnju je kamen, ćerpič i šeper, a krov je od daske na četiri vode sa badžama za dim. Muslimanske kuće su ograđene sa ulice visokim taramama sa natkrivenim ulazom. Ove kuće, zvane »čardaci«, znaju biti ponekad i vrlo velike, naročito kuće imućnijih seljaka i zadrugara (Solakovići, M. Potkraj), kad imaju više soba. Inače u Lepenici naziv čardak ima različito značenje: Prije svega znači odjeljenje na tavanu, zatim to je i čitav gornji sprat (kuće na dva boja), a i cijela begovska ishodna kuća, se zove čardak.

Po selima ima još nekoliko preostalih begovskih kuća (čardaka). One su na dva boja i znatno su veće od ostalih kuća, a izgledaju kao muslimanske varoške kuće. Krov im je na četiri vode, pokriven crijepom, nekad i daskom.

Muslimanske kuće iz ovog perioda, uopšte uzevši, su preinačeni tip domaće kuće pod uticajem islamske kulture. Od stare kuće ostala je samo »kuća« sa ognjištem kao glavna prostorija, dok su ostale, prostorije zauzele drugi raspored i dobile drugu opremu.

Interesantno je da se uticaj islamske kulture na selu javlja sa zakašnjenjem, 40—50 godina nakon odlaska Turaka.

KULE

U Lepenici je nekada bilo dosta kula. U njima su boravili feudalni gospodari. Sa nestankom feudalnog sistema i kule su izgubile svoju svrhu i značaj. U većini slučajeva kule su sada prepravljene i u njima stanuju seljaci. U Kuliješi i sada stoji kula Mehmedage Pašića (posljedni vlasnik); prepravljena je i u njoj stanuje Jelka Raos. I u Paležu ima dvije kule, koje su prepravljene. Posljednji vlasnik jedne bio je Aga Mujagić (sada Niko Mihaljević). Druga je bila Age Čuka (sada Stjepana Kvasine). Očuvala se jedina kula i u Vrelima, zidana od kamen sa malim prozorima. Oko kule je kameni zid. Pokrivena je ćeramidom. U njoj je raspored prostorija sličan kao u čardacima. Pominju se još kule u selima: Zabrdje (Kulovića), Žeželevo (Džinića), Homolj (Alikadića).

HANOVI

Kroz Lepenicu, naročito Donju, odvijao se vrlo živ saobraćaj u tursko vrijeme. Zbog toga je bilo dosta hanova. H. Kreševljaković (4,114) pominje tri hana u Ploči (Čičin, Odovića i Šišića han), a u Brnjacima Bećiragića han i Mutapov han, nedaleko od Kiseljaka. Od toga su se očuvala: u Ploči Šišića han i Odovića han; u Brnjacima Klisavin han i u Paležu Mutapov han. Svi hanovi su sada preuređeni u kuće za stanovanje, tako da je vrlo teško utvrditi nekadašnji raspored prostorija. U Klisavinom i Odovića hanu sada su u prizemlju prodavaonice i krčma. To su veće zgrade na sprat, dužom stranom položene paralelno s drumom.

»NOVE KUĆE« GRAĐENE POSLIJE OSLOBOĐENJA

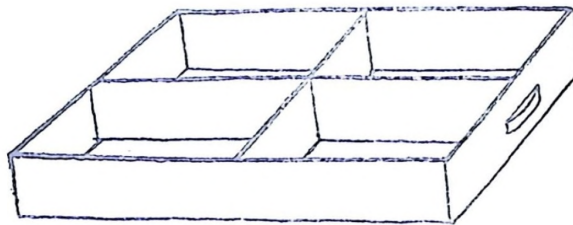
Poslije oslobođenja zemlje u novim socijalističkim uslovima, u uslovima izgradnje i industrijalizacije, gradnja kuća na selu, pa tako i u Lepenici, dobiva novi veliki polet. Pored toga što se izgrađuju mnoge nove kuće, sada se traže i novi položaji za njih, gleda se da budu što bliže komunikacijama, radi lakše dopreme materijala i veza sa okolinom i industrijskim centrima, kud se odlazi na posao. Glavni uzroci poletu u izgradnji i izgledu seoskih kuća su: izmijenjene ekonomske i društvene prilike, trgovina, viši kulturni nivo, upotreba novih materijala, raznih uticaja sa strane itd., što je sve rezultat industrijalizacije koja je učinila da su mnogi seljaci zemljoradnici napustili sasvim ili djelimično obradu zemlje (inače, proces poznat u svim krajevima u našoj zemlji koji su zahvaćeni industrijalizacijom) i zaposlili se u preduzećima i fabrikama u Blažuju, Hadžićima, Tarčinu, u PTT-službi itd. Zemlju naročito »napuštaju« mlađi ljudi i traže zaposlenje, posebno iz onih sela koja su bliža glavnim komunikacijama.

Promjena zanimanja stanovnika, priliv gotova novca, novi materijali itd. izazvali su velike promjene u seoskoj kući u Lepenici, tako da iako je »stara kuća« služila novoj kao osnovica, taj se uticaj jedva nazire.

Promjene su nastupile naročito u vetikalnom smjeru: povećava se broj prostorija. Na tavanu dolazi još jedna soba i hodnik, tako da je u ovim kućama skoro potpuno razvijen sprat. I magaza je sada obavezno ispod cijele kuće. Ove kuće seljaci zovu kuće na »tri boja«.

Ovakve kuće (nove) nisu nikakva specifičnost ovog kraja, ima ih svuda u okolini Sarajeva i Visokog. Samo su ove kuće u dolini Lepenice građene od čerpiča, za razliku od onih u drugim krajevima, koje su zidane od opeke. Od novih kuća u Lepenici svega ih je nekoliko zidanih od opeke (Gornji Kovači).

Pod kućom je magaza zidana od kamena (krečnjaka), kojeg ima svuda u blizini. Magaza dođe ispod cijele kuće. (Nekad unutra drže stoku.) Dalje se zida čerpičem isto kao s opekom u dva reda, bez umetanja greda. Debljina zida je oko 30 cm. Čerpič prave sami seljaci u blizini gradnje kuće (zemlje potrebne za njega ima svuda), i to na sljedeći način: u jednu rupu (2×2) m dovoze zemlju (ilovaču), tu je kvase i izgaze da bude plastična. Zemlji još dodaju pljevu, a negdje i izrezanu slamu. Slama je znatno bolja, jer služi kao neka vrsta armature. Zemlju nakvašenu i pomiješanu sa pljevom ili slamom stavljaju u drveni kalup, poravnaju i zaglade, pa izvuku kalup, a na zemlji ostanu četiri čerpiča da se suše. Kalup se pomiče dalje (sk. 9).

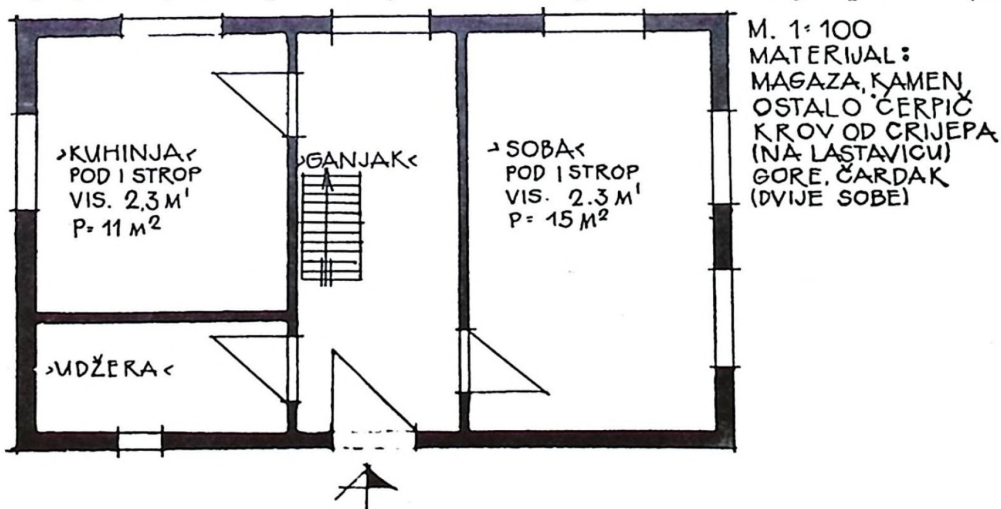

Sk. 9.
Kalup za čerpič

Čerpič se suši nekoliko dana. U međuvremenu se prevrće da se isuši sa svih strana.

Izrada čerpiča staje oko 2 dinara po komadu; ako se prevozi na veću daljinu onda i po 4 dinara po komadu, što je, opet, znatno jeftinije od opeke, koja je tri puta skuplja. Čerpič je inače dobar građevinski materijal, samo ako se dobro zaštiti od vlage.

Od prostorija iznad magaze dolazi obično hodnik, kuhinja, soba, ostava, nekad i trijem. Hodnik može biti kroz sredinu kuće ili sa strane. Iz hodnika vode stepenice gore u potkrovlje (sk. 10). Ovo potkrovlje se razlikuje od onih ranije opisanih (čar-

Sk. 10.
Raspored prostorija u prizemlju u novoj kući Alije Rizve u Ivici

dak) po tome što uvijek ima dvije sobe i hodnik između njih ili sa strane. Sobe u potkrovlju su normalne veličine i visine, za razliku od soba (čardaka) u ranije pomenutim kućama, koje su niske i malene. Međutim, ovo još uvijek nije pravi sprat, jer se sobe još nalaze u kosini krova. Normalna visina u sobama postiže se na taj način što se kad se izida dovoljna visina za kuhinju i sobu nastavi zidanje za još 80—100 cm, onda se tek polažu vjenčanice i rogovi za krov, te se tako dobije potrebna visina bez gradnje cijelog sprata (inače bi se moralo zidati još za jedan metar). Ovakav način zidanja smanjuje upotrebu materijala i pojeftinjuje gradnju.

Krov je pokriven crijepom (nabavljaju ga iz Vinkovaca), građen je na dvije vode i lastavicu (to je krov koji sa uže strane kuće ima samo malo započet krov, a izgleda kao lastin rep). Znatno je blažeg nagiba i visine nego daščani, što upravo omogućuje izgradnju normalnih prostorija na tavanu. Pored toga što se do daske teško dolazi, krov od crijepa je znatno jeftiniji, pa je i to jedan od razloga sve veće upotrebe crijepa (sk. 11).

Sk. 11.

Izgled jedne nove kuće

Nove kuće se najčešće grade u dvije etape. Ozidaju kuću i pokriju je, te »opreme« sobu i kuhinju, a sobe na tavanu opremaju kasnije, boljom prilikom ili kad se poveća broj članova porodice.

Ulazna vrata na kući su jedna, ulazi se u hodnik, a odatle u ostale prostorije. Prozora ima u svakoj prostoriji po jedan, ali su mnogo veći nego na starim kućama (120 × 100 cm). Prozori i vrata, tj. »sva » stolarija«, pravljeni su od stolara u gradu, a ne od seoskih majstora.

Sve su prostorije popođene i imaju strop. Površina pojedinih prostorija kreće se u prosjeku od 15 do 18 m², a isto tako i površina soba na tavanu. Visina stropa je od 2,1 do 2,3 m.

U novim kućama dolaze i dimnjaci (odžaci), jer dim više ne može slobodno da odlazi na tavan, pošto su gore prostorije.

Od namještaja u kuhinji vidi se »šporet« (ognjište prelaži u »kućicu«), sto, stolice i kredenac ili polica za suđe. U sobama su kreveti u uglovima, sto, stolice, sanduk ili ormar.

Treba pomenuti da gradsko pokućstvo sve više ulazi u upotrebu, posredstvom Sarajeva: ovdašnji odlaze u posjete onima u Sarajevu koji su u ovim selima boravili ili radili, pa vide šta imaju oni i to onda i sami uvode.

Nove kuće sve tri konfesije koje žive na ovom području po svom izgledu i gradnji su iste. U pravoslavnim (srpskim) kućama su, možda, prostorije nešto veće; kažu: »Radi slave i svadbi, da svi mogu sjediti zajedno«. U muslimanskim kućama onu prostoriju gdje kuhaju često nazivaju »ganjak«. Ovdje se još uvijek razlikuje i namještaj u sobama.

Naravno, nove kuće su veće (po broju prostorija), čvršće, ljepše i udobnije, a samim tim i skuplje, te iziskuju dosta novčanih sredstava, jer se sve osim kamena i ćerpiča kupuje. Zato se ove kuće zidaju i po nekoliko godina i u etapama dok budu potpuno dovršene. Ove kuće grade kvalifikovani zidari, majstori, što sve povećava troškove.

Izgradnja jedne kuće vlastitom radnom snagom i prevozom staje oko 250.000 do 300.000 dinara. U selima postoji običaj međusobnog potpomaganja prilikom podizanja ovih kuća.

Pošto treba dosta gotovog novca za gradnju, siromašniji kad grade novu kuću prave samo dva odjeljenja, kuhinju i sobu, i magazinu ispod kuće. Kad se dođe do novca ili se proširi porodica, skine se krov sa kuće, pa se dozida još jedan metar zida od ćerpiča i onda postavi krov, u tom prostoru se naprave pregrade, te se na taj način dobiju još dvije prostorije na tavanu.

I pored toga što za gradnju treba dosta novca, broj novih kuća se stalno povećava, jer je dosta ljudi zaposleno u preduzećima (Hadžići, Blažuj, Tarčin), gdje dolaze do gotova novca.

Vrlo čest je slučaj da se prepravljaju stare kuće. Prepravljanje ide u tom pravcu da se dobije naprijed opisana kuća na »tri boja« pokrivena crijepom. Obično ostaju samo stari temelji. Osim toga, u gradnju novih kuća polako prodiru i drugi materijali, kao opeka, sedra, cement, željezo.

Mnogi rade u »Bosanki« u Blažuju, gdje dobiju lesanit jeftinije, a u nedostatku daske upotrebljavaju ga mjesto nje u razne svrhe, za ogradu na kamarijama, pri gradnji ostave za drva, klozeta i sl.

Za razliku od starih, ove nove kuće su i izvana različito obojene. Preovlađuju tri boje: varijante okera, svijetlo ružičasto i bijelo. Prozori i vrata su obojeni nekom od tamnijih boja, tako da se ističu na fasadi kuće. Unutrašnjost prostorija vrlo često ima »moleraj«, posebno kuće na drumu ili u blizini Kiseljaka. Ako nisu molovane, onda su obijeljene krečom.

Poslije oslobođenja u dosta sela je uvedeno električno osvjetljenje, naročito u ona u donjem dijelu doline Lepenice kuda prolazi drum. Svjetlo uvode i u stare i u nove kuće, najčešće iz vlastitih sredstava uz izvjesnu pomoć zajednice. Od ukupno 36 sela u ovoj dolini, u 11 je uvedeno električno osvjetljenje. To su sve sela pored drumu i Kiseljaka, izuzev Ljetovika, kuda je svjetlo uvedeno radi rudnika barita, koji se nalazi u blizini sela.

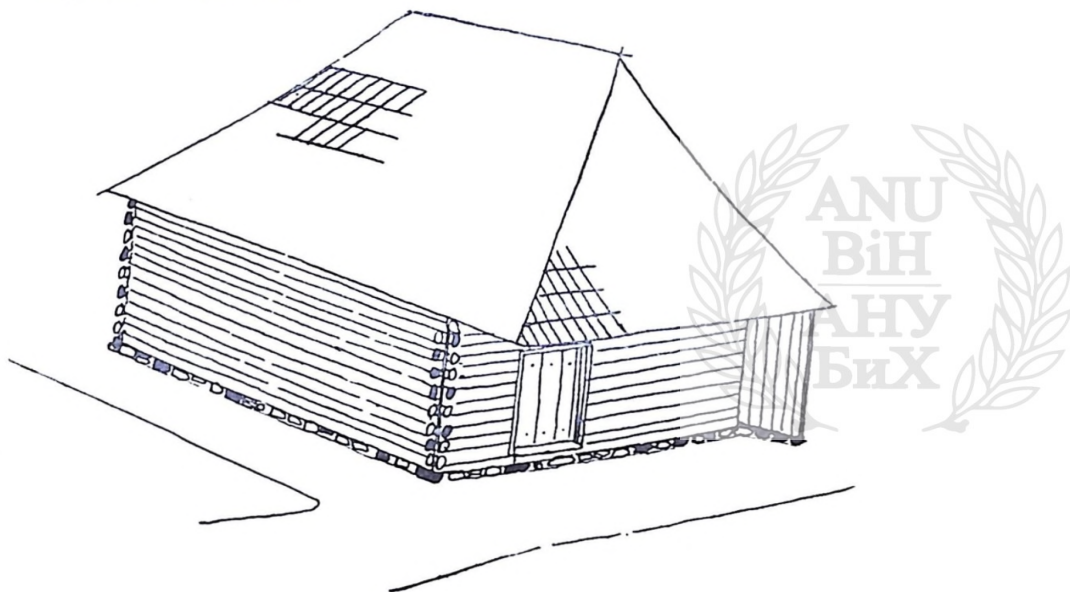
U vezi s tim sve je veći broj radio-aparata u seoskim kućama, posebno u onim kod drumu.

ZGRADE

Od privrednih zgrada najvažnija je »klanica« (štala, staja), gdje drže stoku. Ona je često bolja od kuće, zato što je građena kasnije nego mnoge od kuća. Naime, ranije su sve zgrade, pa i klanice, bile građene od tesanih brvana (i sada ih ima). Zbog toga im je vijek trajanja bio kraći nego vijek kuća. Kad su se gradile nove klanice, već je uveliko bila smanjena upotreba drveta, iz poznatih razloga, pa su ih gradili od kamena, samo su gornji dio, gdje stoji sijeno, i krov od drveta. Za razliku od kuća, i najstarije klanice su uglavnom građene prije 20—30 godina naovamo, izuzev onih koje su od brvana; one su starije.

Treba konstatovati da su klanice u muslimanskim selima manje i građene od slabijeg materijala, najviše od brvana ili dasaka, novije i od okrajaka. Vjerovatno zato što često u tim selima drže stoku u magazii ispod kuće, a samo stočnu hranu drže u klanicama (selo Radovanovići). Po svojoj prilici se tu radi i o sklonostima, jer je poznato da se hrišćansko stanovništvo više bavilo i bavi stočarstvom; otud i veća briga kao i veći broj stoke, što se sve zajedno odrazilo na gradnji klanica.

Klanice od brvana najčešće susrećemo u muslimanskim selima. One su dosta malene 5—6 m dužine i 3—4 m širine. Građene su od hrastovih brvana, vezanih na uglovima »usjecima« (sk. 12).

Sk. 12.
Klanica od brvana

Krov im je drven, pokriven kaplalom, obično na četiri vode. Mnoge klanice imaju »osjek« i »hajata«. Osjek je prepust krova 1,5—2 m preko zida na prednjoj strani klanice kod ulaznih vrata. Hajata se dobije ako se taj prostor ispod prepusta krova, »osjeka«, ogradi sa jedne ili dvije strane, tako da se ispred klanice dobije kao neka zavjetrina. Ovo produženje zidova sa strane može biti od istog materijala od koga je i klanica, ili od nekog drugog: kamena, daske, parmaka i sl. U hajata se sklanjaju poljoprivredni inventar i druge stvari. Ima slučajeva da je hajata opleten prućem sa svih strana, pa onda služi za smještaj sitne stoke.

Hajata i osjek su mnogo izrazitiji u klanicama koje su građene od kamena, a takve su i najmnogobrojnije u dolini Lepenice. Njihove dimenzije su veće, dostižu dužinu od 10 m, a širinu 6—7 m. Zidaju se od kamena (debljina zida 50—60 cm) do visine od 2 m, a onda je onaj gornji dio, visok jedan metar, od tesanih brvana ili dasaka; to je tavan, gdje stoji stočna hrana. Tu je potrebno da cirkuliše vazduh, zato taj dio grade od drveta. Ako gornji dio nije od drveta, onda je od čerpiča, u kojem se ostavljaju otvori za zračenje.

Krov je visok i drven (kaplama), na dvije ili tri vode, pa na tavan može stati dosta sijena.

Radije prave na klanici krov od daske nego od crijepa, radi bolje cirkulacije vazduha, kako se sijeno ne bi kvarilo. Kad se za krov upotrijebi crijep, onda se oblik krova mijenja: nije više onako visok i strm kao kad je od daske, niti je na četiri vode, već na tri i lastavicu, i to na onoj strani gdje je »osjek«. Nekad se može vidjeti uz ove klanice osjek na obje uže strane klanice, pa je jedan od njih pregrađen za tor, kokošinjac ili sl. Na toj drugoj strani nema vrata za ulaz u klanicu. Na isturenom dijelu, »osjeku«, nalaze se vrata za ubacivanje sijena na tavan. Klanica je često popođena hrastovim tesanim daskama. Može da bude da se krov na klanici sa duže strane produži i spusti do zemlje, pa se onda taj dobiveni prostor zagradi sa prednje i stražnje strane i tako se dobiju prostorija »suldurma« za ostavljanje drva i prostor za ovce i živad (sk. 13).

Sk. 13.

Klanica zidana od kamena

U novije vrijeme grade se i klanice takođe od kamena, ponekad cijele, sa otvorima za zračenje na tavanu.

Krov je sada od crijepa, samo na dvije vode. Osjek na ovim klanicama još više se produžuje, i to sa obje strane, tako da sada ne može da stoji kao prepust (konzolno), nego je poduprt na krajevima sa dva drvena stuba. Hajat je sada prostran, tako da tu sada mogu stajati kola i slične krupnije stvari. Hajat u stvari sada predstavlja nastrešnicu. Napolju na zidovima klanice visi obješen poljoprivredni inventar, žitna kola u dijelovima, ljestve i drugo (sk. 14).

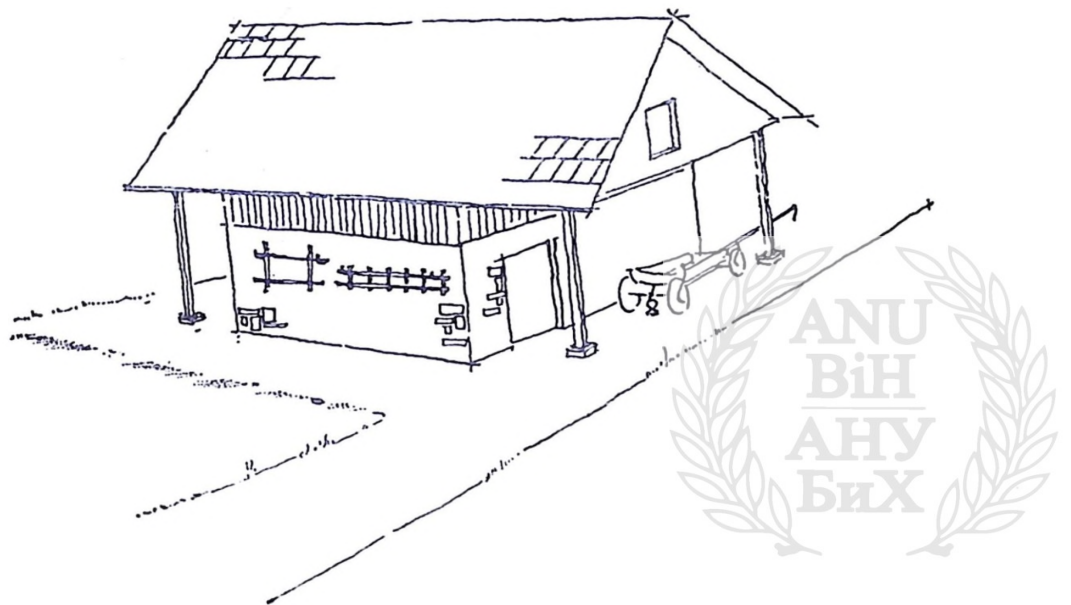
U nedostatku bolje građe klanice se prave cijele od čerpiča (i šepera), kao što je slučaj u selima D. Kovači, Ivica, Bukovica, gdje ima malo ili nema nikako dobrog kamena za gradnju. Ove klanice imaju isti vanjski izgled kao i ostale, koje su od kamena.

Ulazna vrata na klanicama imaju i »ljese«, koje služe ljeti. To su vrata od letvica, obično do pola visine ulaza. Ona se mogu skidati, jer se stavljaju na četiri kuke. Služe da ne bi živad ulazila u klanice a da se glavna vrata ne moraju zatvarati.

Poslije klanice od gospodarskih zgrada po važnosti dolazi »kućica« — »kućera«, mala zgradica u dvorištu u blizini kuće koja ima univerzalnu upotrebu. Ona služi mjesto nekadašnjeg »mljekara«, zatim kao ljetna kuhinja, za sušenje mesa zimi, pripravljanje (kuhanje) hrane za svinje. U njoj se nalazi ognjište, kojeg sada nema u novim kućama. Dolazi uz sve vrste opisanih kuća. Ove su »kućice« posebna karakteristika za ovaj kraj, jer ih u obližnjim regijama nema. Građene su od istog materijala kao i kuće (šeper, ćerpič), sastoje se od jedne prostorije (do 6 m²) bez podruma i stropa; patos im je od nabijene zemlje.

Na »kućici« su jedna vrata i jedan prozor, i to oboje na strani naspram ognjišta.

Krov je od drveta na četiri vode, sa badžama na koje izlazi dim sa ognjišta. Pored ognjišta, tu još ima poneka klupa za sjedenje, polica za suđe od mlijeka, stolić, kotao i verige, a iznad ognjišta »ljese«.

Sk. 14.
Novi tip klanice od kamena

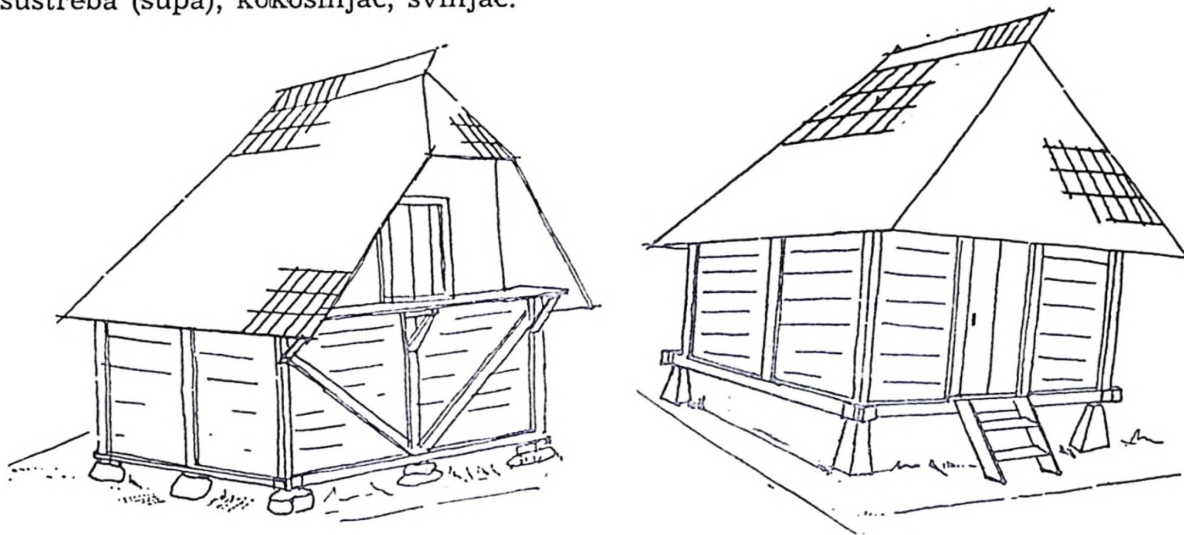
Gotovo u svakom dvorištu osim »kućice« nalazi se i »ambar«. Služi za ostavljanje žita u zrnju. Njih ima dvije vrste, stari i novi tip ambara. U starih tipova ambara žito se sipa kroz vrata, koja se nalaze gore pod krovom. Novi ambari imaju vrata dolje (sk. 15).

Dimenzije ambara variraju prema imovnom stanju domaćina i vrstama žita. Ambari su građeni samo od drveta — debelih hrastovih dasaka. Stoje podignuti od zemlje na kamenju ili cementnim stubovima. Kvadratnog su presjeka, a unutra su drvene pregrade, koje dijele ambar na odjele po vrstama žita. Krov je drven, na tri vode, a sa prednje strane na lastavicu. Tu se nalaze vrata za sipanje žita, do kojih se dolazi po ljestvama, a one se naslanjaju na malu platformu ispred vrata.

Ambari mogu biti sagrađeni tako da budu u kombinaciji sa nekom od ostalih zgrada kao »saloš« (koš), kokošinjac, ili da imaju ispod sebe podrum — magazu (to je slučaj kad se gradi na strmini), koja je od kamena (sk. 16). U tom slučaju su onda ambari znatno veći.

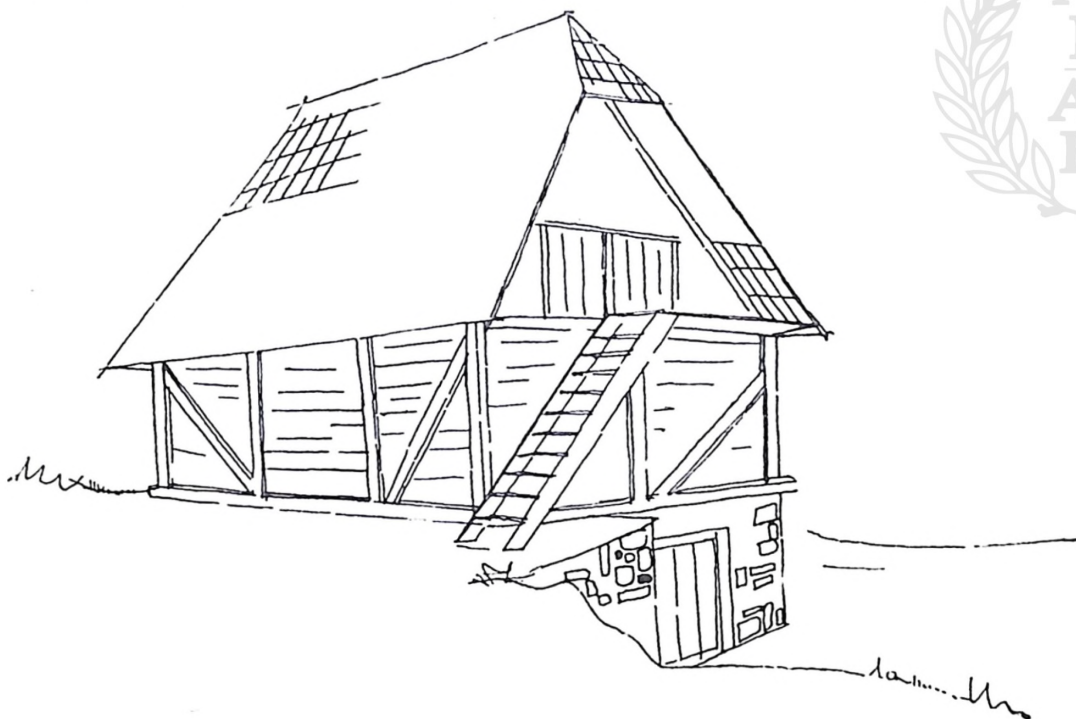
U blizini kuće još se nalazi »saloš« (koš) za ostavljanje i sušenje kukuruza u klipju. Pravljen od pletera ili letava, stoji na stubovima podignut od zemlje. Veličine 1 × 2, do 3 m. Krov je od dasaka ili crijepa.

Oko kuće se još mogu naći ošafana — hošafana (pušnica), suldurma — sustreba (šupa), kokošinjac, svinjac.

Sk. 15.
Stari i novi tip ambara

Ošafana služi za sušenje voća. Sastoji se od dva dijela: donjeg, gdje se loži vatra, i gornjeg, u kojem su poredane ljese jedna iznad druge. Ošafana je ozidana od kamena ili čerpiča i dobro oblijepljena ilovačom. Veličine je $1 \times 1,5 \times 1$ m.

Sk. 16.
Ambar sa magazom kod Tešića u selu Gojakovcu

Suldurma (šupa) je prostorija koja može stajati sama za sebe ili u sastavu druge zgrade, kao dogradnja, a služi za smještaj drva za ogrev i drugih predmeta. Pravljen je od drveta, dasaka, letava ili lesonita. Veličina prema potrebi.

Kotar i košara služe za držanje sitne i krupne stoke. Opleten je od pruča, a pokriven sa paprati ili ražovom slamom.

Kokošinjci (kotac) i svinjci (krmećar) su sasvim male zgrade pokrivenne daskom ili limom (plehom). Pravljene su od drveta (daske).

Nužnik (zahod) se obično nalazi pored klanice na »đubreluku« (sk. 17), a pravi se od dasaka ili lesonita.

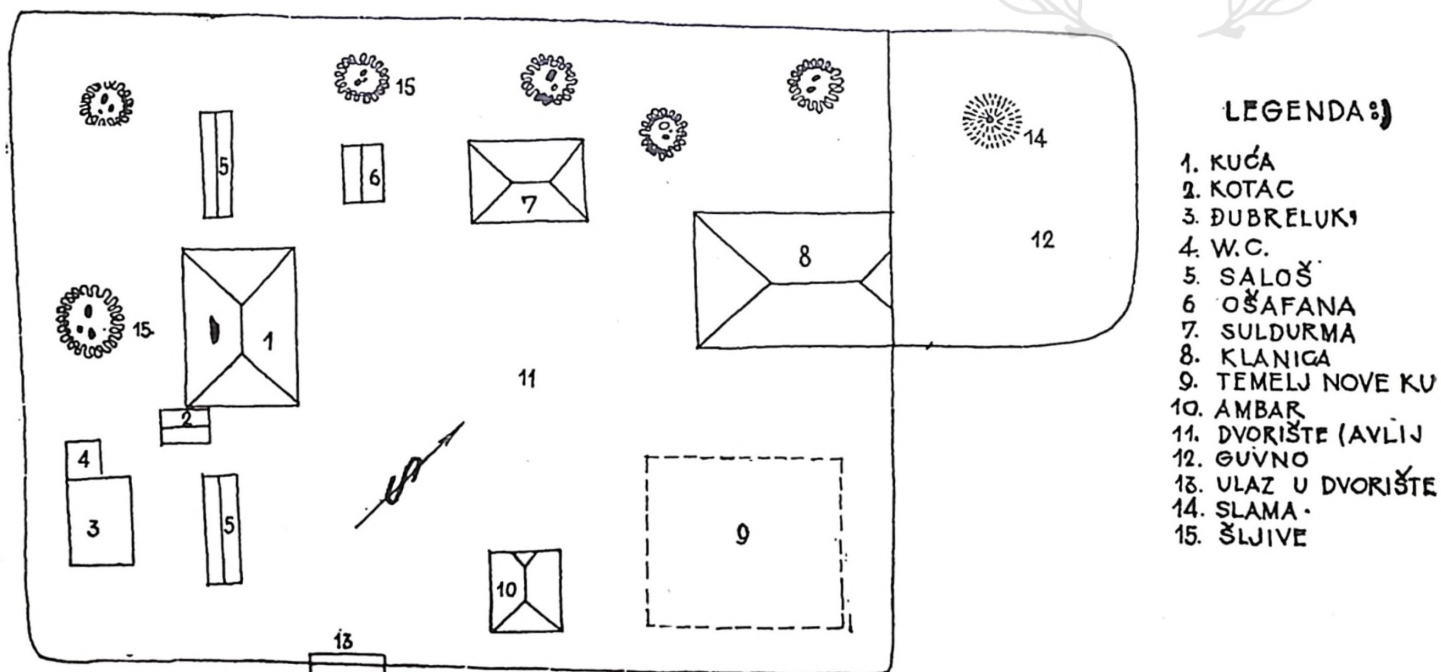
Izvan okućnice grade se pojate. Sada su sasvim rijetke. Po svom izgledu i gradnji slične su klanicama. Gotovo ih ne razlikuju, pa i zgrade u kojima ne drže stoku, nego samo slamu, pljevu i slično (pojate), nazivaju klanice. Ranije je bilo više pojata i ljeti se na njima spavalo.

Mlinova ima dosta. Obično su pored sela na kakvom potočiću (Čalukovac, 22 mlina). Ima ih redovničkih, a i vlastitih. Oni su sasvim mali, samo sa po jednim kamenom. Napravljeni su od drveta (hrastovih dasaka), pokriveni kaplamom, a nekad i starim limom. Na Lepenici ima ih i sa više kamenova.

Torovi se podižu u jesen po njivama. Služe za držanje ovaca. Oni su pomični. Torne ljese prave se od parmaka i pruča. Premještaju se po njivi da bi se cijela njiva mogla požubriti. Uz torove su pokretne drvene košibe, na saonama, pomoću kojih se prevoze i po suhom. U njima spavaju čobani kad su kod torova. Još od zgrada postoje i drvene kolibe na grobljima (katoličkim) u kojima stoji mrtvac prije pokopa i gdje se čitaju mise.

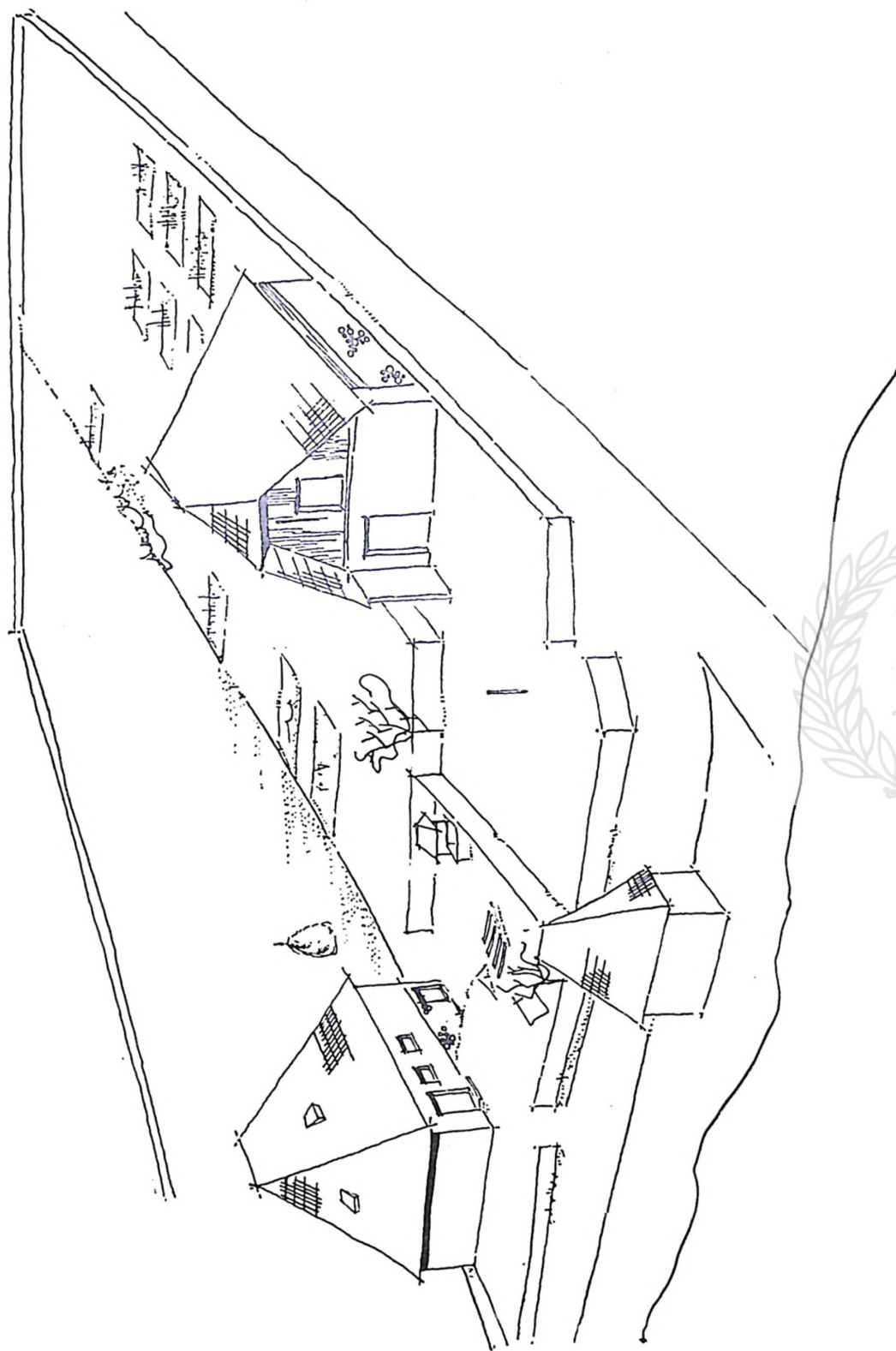
OKUĆNICA

O nekom određenom i posebnom rasporedu kuće i privrednih zgrada oko nje ili o osobitom tipu okućnice u ovom kraju ne bi se moglo govoriti. Međutim, može se ipak uočiti izvjestan red u gradnji privrednih zgrada. Naravno, ukoliko to tip naselja ili, još važnije, konfiguracija terena dozvoljava. U kuća koje su na osami i gdje to teren dokvoljava sve privredne zgrade nalaze se na okupu. Ovdje je centralno mjesto »guvno«, koje dolazi uvijek ispred klanice, a oko njega su,

Sk. 17.

Raspored zgrada u dvorištu Mehmeda Emše, selo Duhri

Jedna okućnica na slobodnom prostoru u selu Brnjacima, vlasnik Kata Galić

prema mogućnosti, poredane ostale zgrade jedna do druge u krug. Iznad ili ispod kuće onda dođe »vrto« i voćnjak. U takvom slučaju okućnica je potpuno razvijena. Osim pomenutog načina podizanje privrednih zgrada, postoji u nekim selima običaj, a i potreba zbog tipa naselja i nedostatka ravna i slobodna prostora, da se klanice grade zajedno sa guvnom, sve na jednom mjestu podalje od sela. Može biti ispod sela prema njivama, a negdje i iznad sela (G. Žeželovo). Svaki domaćin onda ima komadić zemlje na tom prostoru, gdje podigne klanicu i guvno. Ovo je najčešći slučaj u muslimanskim selima (Solakovići, M. Potkraj, Bukovica, Mokrine, G. Žeželovo). Izgradnjom i širenjem sela ovaj red bude poremećen, pa možemo i usred sela sresti grupu klanica, koje je izgradnja kuća prevazišla (Radanovići), a onda, ispod ovih kuća, drugu grupu klanica.

Ostale privredne zgrade u tom slučaju nalaze se u blizini kuće za stanovanje, poredane kako to teren dopušta. U muslimanskim selima zapažena je težnja da se sve ove zgrade poredaju jedna do druge oko dvorišta (avlije) zadnjom stranom okrenutom prema seoskom putu, tako da čine jedan dio ograde i zaklanjaju dvorište od puta. Preostali dio dvorišta se zagradi tarabama (visoka daščana ograda); onda je avlija potpuno ograđena i zaklonjena. Na ogradi dođu vrata sa natkrivenim ulazom, tako da ove kuće sa okućnicom izgledaju kao muslimanske varoške kuće.

Osim tih načina izgradnje okućnice, postoje i zajedničke okućnice srodnika, velika dvorišta (avlije) oko kojih su u krug poredane kuće za stanovanje i privredne zgrade. Dvorište je potpuno slobodan prostor odvojen od ulice i ostalog dijela sela. Ovakve okućnice postoje u selima: Toplica (Boje) i Ljetovik (Kapetanovići i Simići). Razvojem sela i porodice, ovaj se red remeti, pa se kuće grade i izvan avlije. Mogu biti i zajedničke okućnice za cijelo selo. U G. Žeželovu oko kuća nema nikako ograda.

Pored toga, u slučaju novih kuća — za razliku od starih, koje su, kao što je pomenuto, podizane tako da leže okomito na horizontale svojom dužom stranom — nastoji se da se grade da budu položene dužom stranom paralelno sa ulicom (put kroz selo) ili drumom (u selima pored drumova).

Kao dio svake od pomenutih okućnica, ispod ili iznad kuće nalazi se »vrto« (za povrće) i voćnjak (bašča). Dvorište, vrto i voćnjak se zajedno zovu »mulk« ili »milać«. Voćnjaci su češći u muslimanskim selima. Najviše je zasađena šljiva, zatim jabuka i kruška, ostale vrste voća su neznatno zastupljene.

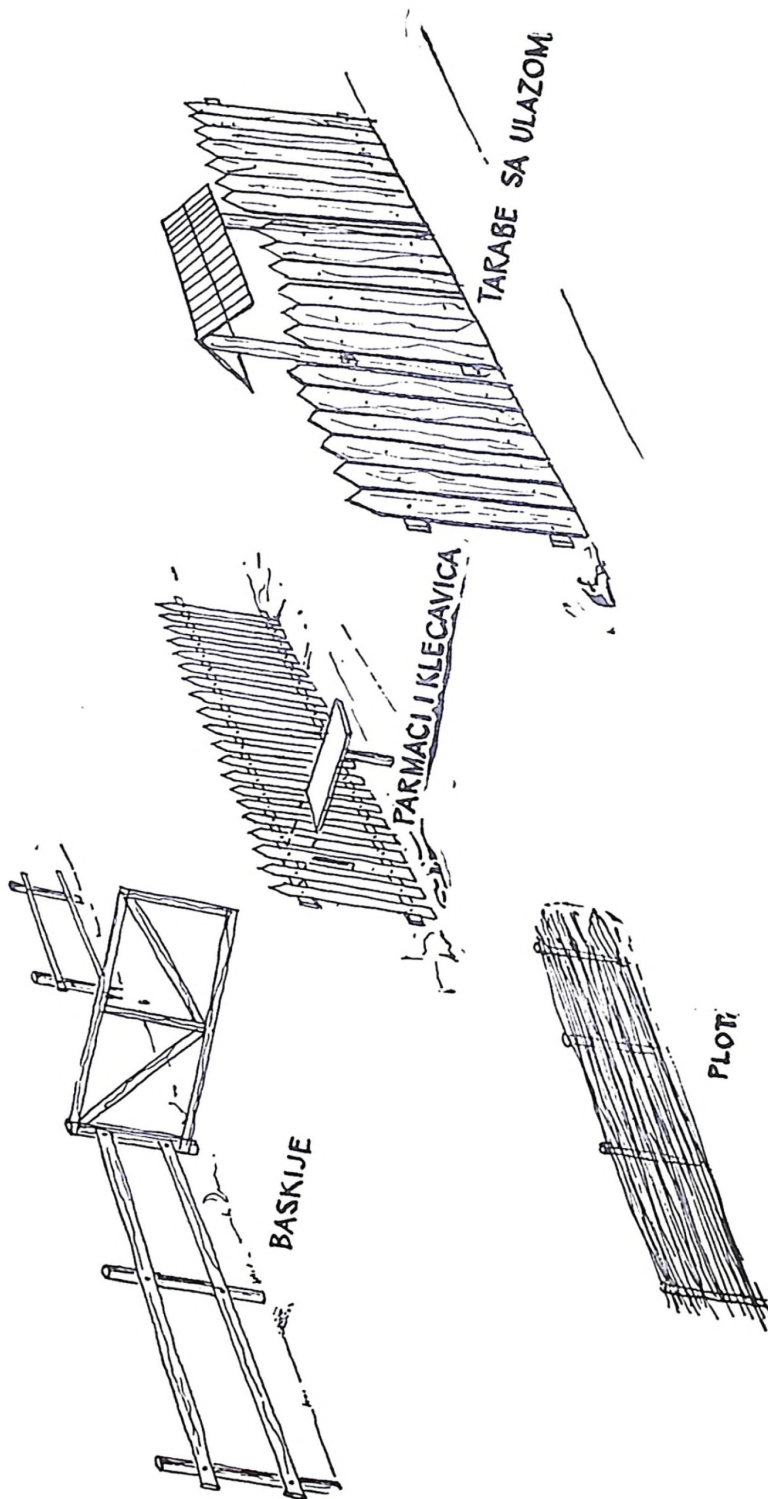
Jedan pravoslavni seljak iz Azapovića kaže: »Turska sela su voćarnija zato što ih age nisu tjerale sa zemlje, pa im se isplatilo saditi voće«.

OGRADE

U vezi s okućnicom su i ograde. Ograđuju se uglavnom dvorišta, vrto i voćnjak. Gdje su njive do seoskog puta, tada su i one ograđene, inače nisu. Oko muslimanskih kuća u nekim selima su avlije ograđene visokom daščanom ogradom — tarabama, tako da je avlija potpuno zatvorena od pogleda sa strane. Na avliji su vrata sa natkrivenim ulazom, a negdje i dvojna, jedna za goste, a druga za domaće, kao što imaju muslimanske gradske kuće. Ovakve ograde ne dolaze svugdje; reklo bi se samo u bogatijih kuća, i to u mješovitim selima, gdje ima stanovnika druge vjere.

Od ostalih vrsta ograda najčešći su parmaci (tesane letve) za dvorišne ograde, voćnjake i vrto. Na njima, onda, pored vrata su i mjesta za prelaz, tzv. »klecavice«. To je kao mala klupica kroz ogradu na koju se stane prilikom prelaza preko ograde (sk. 19). Do klecavice se dolazi »jednostupicom« (mali puteljak).

Ograda oko dvorišta i ostalog još može biti i »plot« (»pletar«). Kao ograde za njive pored puta upotrebljavaju se živa ograda ili ograda od trnja, zatim »bas-kije« (vrljike), dugačke motike prikovane za stubove horizontalno, obično u dva reda (sk. 19). U najnovije vrijeme se upotrebljava i bodljikava žica.

VODE

Sela po svom položaju mahom se nalaze u blizini vode, pored kakvog potocića ili ispod odsjeka, na kontaktu između propusnih i vododržljivih stijena gdje ima izvora. Seljaci se onda najčešće snabdijevaju vodom s izvora, vrela, česama, rjeđe sa bunara. Vrela i česme su dosta primitivno uređeni i o njima se slabo vodi računa. Voda se zahvata sudom iz vrela. Rjeđe su česme iz kojih voda curi kroz cijev. Samo u selu Kuliješi ima uređena kaptaza, koju je napravio Higijenski zavod iz Sarajeva. Česama ili vrela može biti po nekoliko u selu, a negdje i samo jedna, pa je onda oskudica za vodu. Sela u blizini Kiseljaka često imaju bunar ako nema izvora. Bunari su kopani uglavnom u novije vrijeme. Pored toga, u selu Kuliješi uvedena je voda u dvije kuće (braće Raos).

Na osnovu svega naprijed izloženog izlazi: u Lepenici su najstarije kuće sa dva odjeljenja, sa »kućom« i sobom, tzv. kuće **starovlaškog tipa**, polubrvnare. Daljim razvojem u horizontalnom i vertikalnom smjeru kuće dobijaju nove prostorije. Mijenjao se s vremenom materijal za gradnju, što je, opet, izazivalo promjene u načinu gradnje, odnosno izvedbe pojedinih dijelova kuće. Samim tim se mijenjao izgled kuće. Razvoj kuće je tekao kontinuirano (u tom smislu da se predhodne kuće služile kao osnova slijedećim), pod raznim uticajima i zahvaljujući raznim podsticajima, koji su na seoskoj kući ostavili veće ili manje tragove i doveli do današnjeg njenog izgleda. Razvoj-evolucija seoske kuće u Lepenici može se pratiti po etapama, odnosno periodima, kada su na kući, odnosno u njoj nastale bitnije promjene, bilo u materijalu bilo u izgledu (što je povezano), koje ih i izdvajaju međusobno. Tih perioda (etapa) u gradnji seoskih kuća bilo je tri u novijoj prošlosti Lepenice:

1. period kuća građenih prije početka XX stoljeća — STARE KUĆE,
2. period kuća građenih od 1900. do drugog svjetskog rata; i
3. period kuća građenih poslije oslobođenja — NOVE KUĆE.

U prvom i posljednjem periodu kuće su jednake za sve tri konfesije, dok se u drugom periodu muslimanske kuće unekoliko razlikuju od hrišćanskih kuća građenih u istom periodu. Te razlike su bile nastupile uglavnom pod uticajem muslimanske gradske kuće.

Od privrednih zgrada najvažnija je klanica. Ona tokom vremena mijenja veličinu i izgled, što je uglavnom posljedica promjene materijala za gradnju. Na njoj su karakteristični »osjek« i »hajat«.

Značajna je takođe i »kućica« sa svojom univerzalnom upotrebom. Ostale privredne zgrade su manje veličine i značaja.

Okućnice su, ukoliko to teren i tip naselja dozvoljava, potpuno razvijene, sa privrednim zgradama poredanim oko guvna. Postoje i zajedničke okućnice srodnika (velike avlije), pa čak i cijelog sela gdje nema nikako ograda (G. Zaželovo). U nekim su selima klanice sa guvnima potpuno odvojene od sela, sve na jednom mjestu.

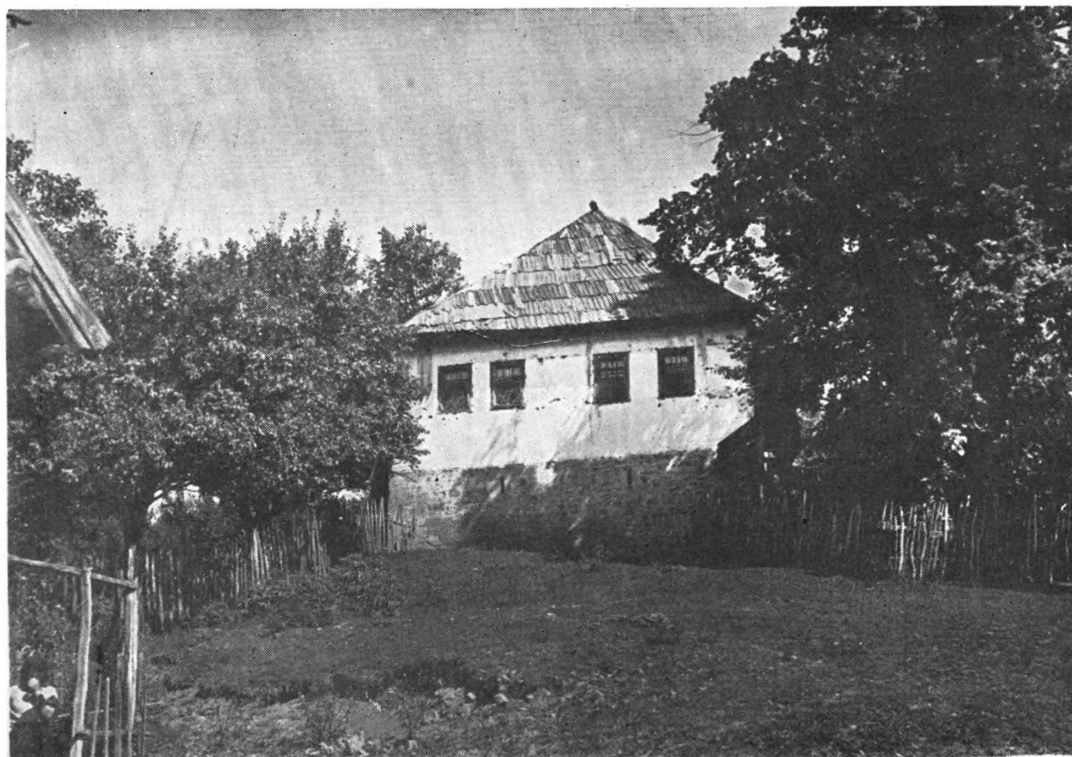
Sl. 1.

Stara kuća sa dva odjeljenja u Čubrenu (vl. Kralj)

Sl. 2.

Muslimanska kuća sa »kamarijom« u G. Paležu, građena početkom XX stoljeća (vl. Asim Mujić). Ispred kuće »saloš« za kukuruz.

Sl. 5.
Kula (Opankovića) u Draževićima.

Sl. 6.
Nekadašnji čardak u Potkraju.

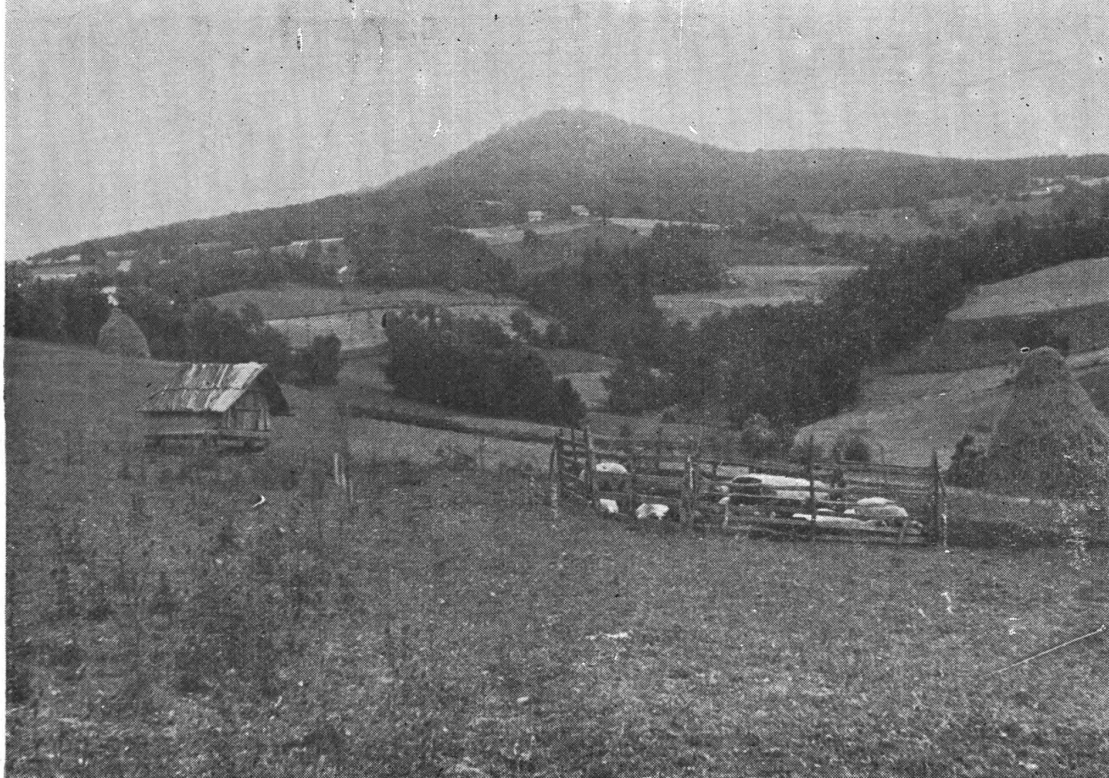
Sl. 7.

Mutapov han u Paleškoj Čupriji, sada stambena kuća iste porodice.

Sl. 8.

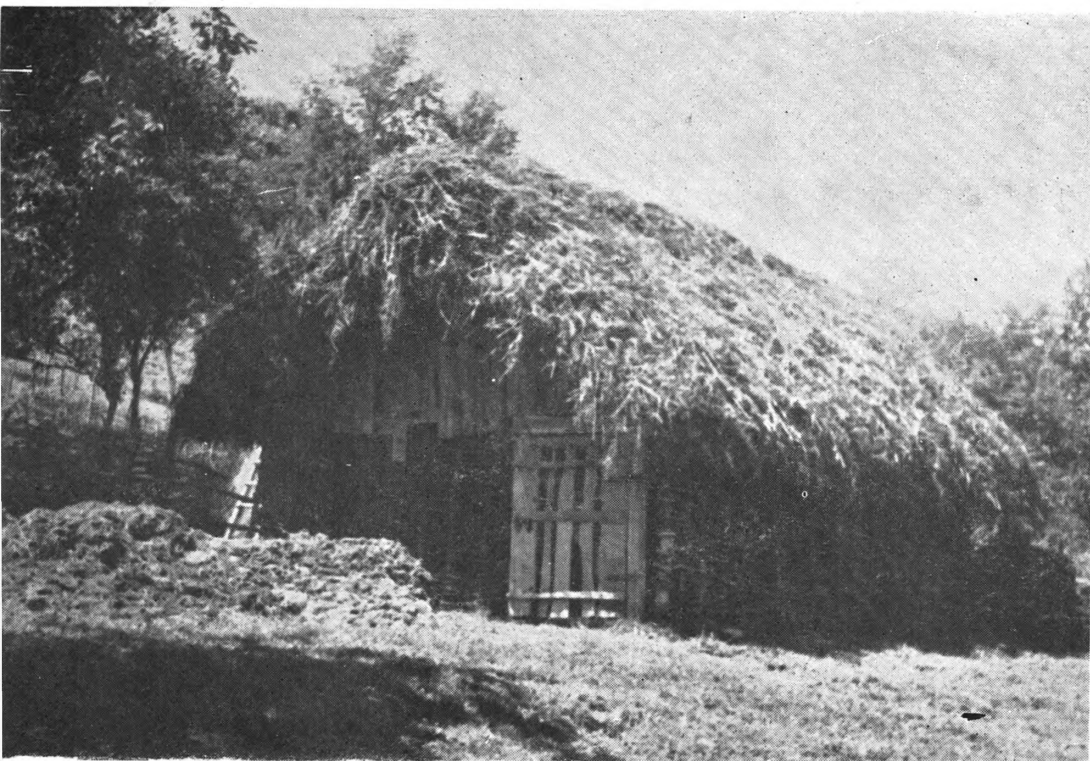
Ljesa na vratima klanice u G. Paležu.

Sl. 9.
Tor i torna koliba na saonama u selu Kuliješi.

Sl. 10.
Mlin sa jednim kamenom na potoku u selu Homolj.

Sl. 11.
Košara za ovce u D. Kovačima.

Sl. 12.
Česma u selu Draževićima.

LITERATURA

1. J. Cvijić: Balkansko Poluostrvo i južnoslovenske zemlje. Osnove antropogeografije I (Zagreb, 1922), 332, 333, 346 i dr.
2. M. Filipović: Privreda, saobraćaj i naselja u Visočkoj Nahiji (Beograd, 1929) 51—58.
3. M. Filipović: Lepenica kao regija 1—17 i dr.
4. H. Kreševljaković: Hanovi i karavansaraji u Bosni i Hercegovini (Sarajevo, 1957), 114.
5. Meringer Rudolf: Pučka kuća u Bosni i Hercegovini; Glasnik Zemaj. muzeja XI (Sarajevo), 196—210.
6. Spiro Soldo: Tipovi kuća i zgrada u predašnoj Bosni i Hercegovini (Beograd, 1932) 26—71
7. Vl. Trifković i Pop Stjepo Trifković: Sarajevsko polje; Naselja srp. zemalja XI (Beograd, 1908), 27—41
8. Ami Boué: Die europäische Türkei I (Wien, 1889), 512
9. Amedée Chaumette — des — Fossés: Voyage en Bosnie en 1807. et 1808 (Paris, 1822) 79—80

